

Wouter van Raamsdonk

Een dorpsschrijver met een boodschap: Pieter Keuning 1882-1962

Pieter Keuning, de broer van de meer bekende schrijver Willem de Mérode, probeerde middels zijn verhalen aan te zetten tot verbetering van het bestaan van de Groninger landarbeiders. Naast sociale verantwoordelijkheid speelde ook het evangelie hierin een belangrijke rol.

Van de schrijvende leden van de familie Keuning is Willem Eduard Keuning (1887-1939) die publiceerde onder het pseudoniem Willem de Mérode, het verst doorgedrongen in de Nederlandse literatuurgeschiedenis. Zijn vijf jaar oudere broer Pieter Keuning heeft die bekendheid nooit verworven. Hij schreef een groot aantal verhalen en romans, die vrijwel allemaal vergeten zijn en meestal niet ten onrechte. Zijn werk getuigt van een diep geloof in de kracht van het evangelie als richtsnoer voor het eigen handelen en als toetssteen voor sociale rechtvaardigheid; christelijke organisatie was een noodzakelijk instrument om aan dat maatschappelijk engagement concrete vorm te geven. Vanuit die overtuiging kunnen sympathieke boeken geschreven worden, maar ontstaat niet als vanzelf grote literatuur. En Pieter Keuning was geen Tolstoj.

Van zijn uitgebreide oeuvre zijn één roman en twee verhalenbundels gesitueerd op het Groninger Hogeland¹. Op het eerste gezicht zijn het dorpsvertellingen zoals er zoveel zijn geschreven, maar als je even verder kijkt, blijkt er bij Keuning meer aan de hand te zijn dan een nostalgische beschrijving van het leven van de landman. De verhalen spelen zich af in kleine besloten agrarische gemeenschappen waar de tegenstellingen tussen herenboeren en landarbeiders het sociale leven bepalen. De strekking van die vertellingen is onveranderlijk de noodzaak om vanuit de opdracht van het evangelie die tegenstellingen te overbruggen en de landarbeiders een

1 *Kinderen in verstand en in boosheid* (1e druk 1917, daarna zesmaal herdrukt), *Arbaidersmensen* (1918), *De weg der eenvoudigen*, (1939, herdrukt in 1975).

menswaardiger bestaan te verschaffen. De pogingen daartoe en de - soms succesvolle - tegenstand van de boeren tegen die pogingen, vormen het thema.

In dit artikel wordt geprobeerd een antwoord te geven op de vragen: waarom heeft Keuning dit soort verhalen geschreven, hoe valt de discrepantie te verklaren tussen het beeld dat hij schildert van het Groninger platteland rond de vorige eeuwwisseling en de situatie die hij uit eigen ervaring kende?

Pieter Keuning, geboren in 1882, bracht zijn jeugd door in Spijk, in het uiterste noordoosten van de provincie Groningen waar zijn vader, Jan Keuning, hoofd was van de christelijke lagere school. Het dorp zou later dienst doen als decor voor zijn Groninger verhalen.

Spijk (foto van omstreeks 1950); linksonder: school en woonhuis.
Uit: Gerrit Borgers e.a. ed., *Schrijversprentenboek Deel 18*,
Willem de Mérode (Amsterdam 1973) 6.

Keuning volgde, evenals zijn broers, een opleiding tot onderwijzer. Hij gaf les in Ulrum en in Nijverdal waar ooit ook zijn vader voor de klas had gestaan. In Nijverdal kwam hij in contact met de uitgever E.J.Bosch Jbnz. die secretaris was van het schoolbestuur. In 1919 verliet hij het onderwijs en trad in dienst bij de uitgeverij van Bosch. Later verhuisde de uitgeverij

naar Baarn. Keuning werd mededirecteur en de uitgeverij ging verder onder de naam Bosch & Keuning.

Naast zijn werkzaamheden als onderwijzer en later als uitgever schreef Keuning poëzie (onder het pseudoniem Peter van Alsingha), proza en beschouwingen over literatuur.

Keuning had de sociale bewogenheid van huis uit meegekregen. Zijn vader, Jan Keuning was als 20-jarige benoemd als onderwijzer aan de christelijke lagere school in Nijverdal. Daar kwam hij in contact met Hendrik Wormser, directeur van de vestiging van de Nederlandsche Handelmaatschappij in Nijverdal en voorzitter van het schoolbestuur. Wormser had contacten met de Réveilkring, waarin naast aandacht en zorg voor het individueel

geestelijk heil ook aandacht was voor maatschappelijke misstanden. Kerkelijk en maatschappelijk was Wormser zeer actief. Hij was voorganger van de Afscheiden (gereformeerde) gemeente in Nijverdal, hij stichtte een christelijke lagere school. Daarnaast ijverde hij tegen kinderarbeid en tegen de lange arbeidsduur van volwassenen.

Jan Keuning kwam vaak thuis bij Wormser. Vier jaar lang onderging hij diens invloed; hij raakte er doordrongen van de noodzaak van protest tegen maatschappelijk onrecht en van de noodzaak van christelijke organisaties om dat onrecht te bestrijden. Ook ontmoette hij er Wormsers dochter Betje en, zo gaan die dingen nu eenmaal, in 1874 trouwden ze. Het huwelijk viel samen met het vertrek uit Nijverdal: Jan Keuning was benoemd als hoofdonderwijzer in Nieuwe Pekela.

In Spijk, waar hij in 1885 benoemd werd als hoofdonderwijzer, was Jan Keuning, ondanks zijn drukke baan en een groeiend gezin, maatschappelijk uiterst actief. Gedreven door een sterk ontwikkeld gevoel voor sociale rechtvaardigheid en geïnspireerd door zijn geloof probeerde hij arbeiders en boeren bewust te maken van de noodzaak van verbetering van de positie van de landarbeiders. Hij deed dat door zijn activiteiten in het Algemeen Christelijk Werkliedenverbond Patrimonium. In 1892 richtte hij daarvan in Spijk een afdeling op². In 1893 stichtte hij zijn blad *De Keuvelaar* dat bedoeld was voor de landarbeiders maar dat ook door de boeren veel werd gelezen³. Het blad vond ook buiten de provincie Groningen verspreiding. In *De Keuvelaar* riep hij arbeiders regelmatig op zich te organiseren maakte hij propaganda voor Patrimonium; hij pleitte er voor algemeen kiesrecht, voor ouderdomspensioen en voor een ziektekostenverzekering. In zijn opvatting moesten arbeiders actief ijveren voor verbetering van hun positie maar niet door revolutie: van het socialisme moest hij niets hebben. Wel toonde hij zich vaak strijdbarder dan het landelijk bestuur van Patrimonium.⁴ Jan Keuning droeg dan ook met ere de bijnaam de 'rooie meester'⁵.

- 2 Dat was dus een jaar na het mede door Patrimonium georganiseerde Christelijk Sociaal Congres, waarbij Jan Keuning overigens niet aanwezig is geweest.
- 3 *De Keuvelaar, Weekblad voor het Volk*, heeft bestaan tot 1925. Het werd ook buiten de provincie Groningen gelezen. In 1901 had het een oplage van 3500 exemplaren.
- 4 Hans Werkman, *Kroniek van Meester Keuning. Het leven van de vader van Willem de Mérode* (Groningen 1982), 54.
- 5 In het personage meester Jansma (in het verhaal 'Van velerlei begeren' in *Kinderen in verstand en in boosheid*) tekent Pieter Keuning zijn vader als doortastend

Vader Jan Keuning, 1850-1926. Uit: Gerrit Borgers e.a. ed., *Schrijversprentenboek Deel 18, Willem de Mérode* (Amsterdam 1973) 4.

Hij was gewoon met zijn zoons op zondag lange wandelingen te maken in de omgeving van Spijk en sprak dan over de maatschappelijke misstanden en problemen die hij in De Keuvelaar behandelde. Het is waarschijnlijk dat Pieter's positiebepaling in sociale kwesties sterk bepaald is geweest door de invloed van zijn vader.⁶

Zoals zijn vader dat deed in zijn journalistieke werk, zo gaf Pieter Keuning in zijn Groninger verhalen literair uiting aan het streven naar sociale rechtvaardigheid. Hij trad daarmee in een literaire traditie die was begonnen in de jaren zeventig van de negentiende eeuw waarin de sociale kwestie op het Groninger platteland centraal staat: de behandeling door de boeren van hun huispersoneel en van landarbeiders, de huisvesting van trekarbeiders en het standsbewustzijn van de boeren.

Van dat laatste getuigde ook de eis dat hun kinderen binnen de eigen stand een huwelijkspartner moesten kiezen. Aan die huwelijkspolitiek van de boeren zal Willem de Mérode nog in 1936 een sonnet, *De Boerendochter*⁷ wijden dat als volgt eindigt:

Ze weet best wien ze hebben wil,
Maar neemt, als alle boerenvrouwen,
Den jongen die ze hebben mag.

De kroniekschrijver van de Groninger letteren in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw is K. ter Laan⁸.

Natuurlijk blijven ook bij hem de verhalen met voor de hand liggende boertige anekdotiek niet onvermeld. Wat echter vooral treft in de dorpsverhalen die hij typeert of waarvan hij fragmenten opneemt, is de vanzelfsprekendheid waarmee huispersoneel en landarbeiders worden afgedankt als ze te oud of te ziek zijn geworden om te werken. Die verhalen werden niet alleen geschreven door kritische onderwijzers; er waren ook boeren die de hoogmoed en de onbarmhartigheid van hun standgenoten veroordeelden; en soms schreven ze dat zelfs op.

woordvoerder van de arbeiders.

6 Werkman, op.cit. 66.

7 Willem de Mérode, *Kaleidoscoop* (Baarn 1938), 39.

8 K.ter Laan, *De boer in de Groninger letteren* (Amsterdam 1949).

Keuning had dus voorgangers. In de thematiek die hij aansneed, noch in de literaire vorm die hij koos was hij origineel. In zijn verhalenbundels *Kinderen in verstand en in boosheid* en *De weg der eenvoudigen* staat meestal per verhaal één thema centraal.

Zo tekent Keuning de macht van de door de boeren beheerste kerkenraad in het verhaal 'Olle Siert zien hoeske': als de oude Siert zijn karige uitkering van de diakonie wil behouden zal hij eerst zijn huisje moeten verkopen en de opbrengst aan de diakonie overdragen. De weerstand van de boeren tegen het lidmaatschap van arbeiders van de kerkenraad vormt het thema van een ander verhaal: 'Menkvelds vernedering'.

In 'Van velerlei begeren' gaat het om de kandidatuur voor de gemeenteraad. Ook hier verdedigen de boeren hun monopoliepositie. Maar evenals bij de kerkenraad het geval was, wordt ook hier dat monopolie doorbroken.

Ook in het eigen gezin had de boer het voor het zeggen. In het verhaal 'Ons gymnaasiast' wordt Menko, de zoon des huizes die niets liever wil dan op het land werken, naar het gymnasium in de stad gestuurd waar hij jammerlijk mislukt. Vader kan de teleurstelling pas wegslikken wanneer Menko een bijzonder knappe manoeuvre met een voer hooi heeft uitgehaald. Maar voordien heeft Keuning alle gelegenheid gehad om de despotische macht van de vader over de zoon breed uit te meten.

Een laatste voorbeeld: de continuïteit van het bedrijf was vaak voor de boeren belangrijker dan het levensgeluk van hun kinderen; voor die continuïteit was een huwelijk met een rijke erfgenaam soms noodzakelijk. Maar ook standsbesef maakte een huwelijk buiten de eigen stand ondenkbaar: een boerenzoon had maar te trouwen met een boerendochter. Dit thema, bekend van *De Golden Kette*⁹, is ook door Keuning behandeld, in twee varianten. In het verhaal 'Stille Jaantje' leidt de liefde van de boerendochter Jaantje voor de knecht Klaas tot diens ontslag. In 'Het offer' legt de vader, een kleine boer, zich neer bij de keuze van zijn dochter voor een arbeidersjongen; soms loopt het zelfs op het Hogeland goed af.

In alle gevallen gaat het om overzichtelijke rechttoe-rechtaan verhalen waarin het standpunt van de schrijver helder is: hij staat aan de kant van de zwakken, of dat nu de arbeiders zijn of boerenzoons of -dochters die hun eigen leven willen uitstippelen.

9 W. van Palmar, *De Golden Kette*, 'n Grönniger dörpsverhaal (z.p. 1875). W. van Palmar is waarschijnlijk een pseudoniem van Wiepke Heikes Bouman-Geertsema

De roman *Arbaidersmensken* vertoont een wat ingewikkelder constructie. Er is eigenlijk sprake van twee met elkaar verbonden verhalen. In het ene verhaal gaat het om de arbeidersdochter Tatje die in dienst is bij een boer die alcoholist is; diens enige zoon en erfgenaam palmt zij in en zo schopt zij het tot boerin. Zij mag niet rekenen op sympathie van de schrijver. Het pendant is het verhaal over de deugdzame Trientje; zij is in dienst bij de al even deugdzame boer Bouwman en wordt verliefd op de knecht Evert. Dit verhaal heeft een open einde: Evert emigreert naar Amerika om te ontsnappen aan de armoede thuis. Maar hij zal na een aantal jaren terugkomen om Trientje op te halen.

Verpakt in al deze braafheid brengt Keuning een harde boodschap. Systematisch behandelt hij alle thema's die een rol spelen in de sociale kwestie op het Groninger platteland in de tweede helft van de negentiende eeuw. De beschrijving van een vernederende kerstuitdeling van brood en wat geld door de diakonieën aan de landarbeiders dient als illustratie van de arrogantie van de boeren en de afhankelijkheid van de arbeiders. De werk- en woonomstandigheden van koppelarbeiders van buiten de provincie zorgen voor een dramatisch hoogtepunt als één van hen ziek wordt en overlijdt door onverschilligheid van de boer. Dit brengt Keuning ertoe van een volgend hoofdstuk een verhalende versie te maken van een recent rapport over de huisvesting van koppelarbeiders¹⁰. De emigratie naar Amerika in de hoop op een beter leven was een bekend verschijnsel in de tweede helft van de negentiende eeuw, ook in Spijk¹¹. Voorts passeren het misbruik door boeren(zoons) van vrouwelijk dienstpersoneel, de concurrentie van vreemde trekarbeiders en ook het onbegrip voor en het onvermogen van de arbeiders om invloed op hun situatie uit te oefenen de revue. Er viel volgens Keuning nog veel te verbeteren op het Groninger platteland!

Hoewel de meeste boeren niet deugen in het boek is er toch ook een goede boer: Bouwman; maar hij wordt uitgelachen door de andere boeren,

Zowel de verhalenbundels als de roman zijn kenmerkend voor tendensliteratuur: zij maken het de schrijver mogelijk ideeën aan de orde te stellen over sociale verantwoordelijkheid; de strijdbare toon is vaak die

10 *Verbetering van de huisvesting van vreemde koppelarbeiders*, rapport uitgebracht aan het hoofdbestuur der Groninger Maatschappij van landbouw en nijverheid (1909)

11 *Verslag betreffende den toestand der landarbeiders in Groningen* (1907), *Hoe God Zijn kerk bewaart: 150 jaar Gereformeerde Kerk Spijk* (Groningen 1987)

van een pamflet.

De situering in tijd en plaats van de verhalen die op het Hogeland spelen, is in het midden gelaten. 'Oldencate', de plaats van handeling in de twee verhalenbundels, is echter onmiskenbaar Spijk: een typisch wierdendorp, concentrisch aangelegd rondom de op een verhoging gelegen kerk, met rondom het dorp de herenboerderijen in het wijde land.

Ook de tijd van handeling is tamelijk nauwkeurig vast te stellen. In het verhaal 'Van velerlei begeren' vergadert de anti-revolutionaire kiesvereniging over de kandidaatstelling van een landarbeider voor de gemeenteraad. Het verhaal

moet dus spelen na het van kracht worden van de Kieswet van 1896. Over *Arbaidersmensken* zegt Keuning zelf dat hij er het landleven schetst zoals dat was omstreeks 1900-1907.

De verhalen van Keuning suggereren een agrarische samenleving waaraan technologische verandering is voorbijgegaan en waar weinig voorwaarden voor maatschappelijke verandering aanwezig lijken. De bevolking bestaat in zijn verhalen nog uitsluitend uit boeren, arbeiders en middenstanders. Werkman wijst er op dat ook Jan Keuning in zijn bijdragen aan de Keuvelaar nauwelijks rekening hield met de industriële ontwikkeling; ook daar zijn landbouw en handwerk nog de hoofdmiddelen van bestaan.¹² Dat overzichtelijk beeld van de plattelandssamenleving correspondeert echter maar gedeeltelijk met dat van de tijd waarin de verhalen spelen.

Pieter Keuning's Roman *Arbaidersmensken* (Kampen 1918).

¹² Werkman, op.cit. 121.

Op het Groninger platteland was in de negentiende eeuw veel gebeurd: in de jaren tussen 1796 en 1909 was de bevolking van de provincie gegroeid van 114.700 tot 328.000 inwoners; buiten de agrarische sector was echter nog nauwelijks werk te vinden.¹³ Kenmerkend voor de Groninger landbouw was het grootbedrijf; bedrijven van 20 tot 50 hectare kwamen het meest voor. Omdat het aanbod aan arbeid toenam en omdat de lonen laag bleven, was intensivering van de landbouw met als doel grotere opbrengst per hectare mogelijk.¹⁴ Het landbouwareaal werd bovendien uitgebreid door bestemmingsverandering (grasland werd omgezet in bouwland) en door ontginning en inpoldering.¹⁵ De mechanisering van de landbouw, beginnend met de introductie van de stoomdorsmachine, deed nieuwe bedrijvigheid ontstaan. Dat was, op het Hogeland althans, wel van de landbouw afgeleide en afhankelijke bedrijvigheid, zoals werkplaatsen voor landbouwmachines. De Groninger boeren liepen bij de mechanisering voorop, ook dankzij hun contacten met geëmigreerde familieleden in de Verenigde Staten.¹⁶

Die uitbreiding van het landbouwareaal had gevolgen voor de organisatie van de arbeid: toezicht houden op meer arbeiders op grotere stukken landbouwgrond dan vroeger, was voor één man nauwelijks nog mogelijk. Ook de structuur van de arbeid veranderde: hadden boeren tot in de negentiende eeuw hun bedrijf gerund met vaste (dwz voor één jaar in dienst genomen) arbeiders, in de tweede helft van de eeuw verdrong losse arbeid geleidelijk vaste arbeid¹⁷. Ook het feit dat bepaalde gewassen zoals vlas en suikerbieten binnen een korte periode moesten worden geoogst, noodzaakte tot het inzetten van losse arbeid: vrouwelijke en mannelijke trekarbeiders of vrouwen en kinderen uit het dorp.¹⁸ Door de mechanisering en het toenemend gebruik van kunstmest werd het steeds minder nodig arbeiders het hele jaar door in dienst te houden. Typische winterse werkzaamheden verdwenen langzamerhand: de stoomdorsmachine maakte een eind aan het met de hand dorsen, de

13 Peter R. Priester, *De economische ontwikkeling van de landbouw in Groningen 1800-1910. Een kwalitatieve en kwantitatieve analyse* (Wageningen 1991) 21.

14 Priester, op. cit. 135.

15 Priester, op.cit. 80.

16 Jan Bieleman, *Geschiedenis van de landbouw in Nederland 1500-1950. Veranderingen en verscheidenheid* (Meppel en Amsterdam 1992) 241.

17 *Verslag betreffende den toestand der landarbeiders in Groningen* (1907), 7, Priester, op.cit. 165.

18 Priester, op.cit. 174-175.

kunstmest aan het mestrijden. Toename van de winterwerkloosheid was het gevolg. Dit moet vrij plotseling na 1870 zijn gebeurd.¹⁹ Met de landbouwcrisis van 1878 zette een loondaling in.

Dit alles versnelde het ontstaan van een plattelandsproletariaat. Pas na 1898 zouden de lonen weer langzaam gaan stijgen.

Niet alleen sociaal-economisch, ook cultureel werd de kloof tussen boeren en arbeiders groter: de patriarchale verhoudingen tussen boeren en arbeiders verdwenen in de loop van de negentiende eeuw. De schaalvergroting, de inzet van losse arbeidskrachten, de koppelbaas als tussenpersoon tussen de boer-ondernemer en de arbeiders, dit alles vergrootte de afstand, sociaal en psychologisch tussen de boer en zijn landarbeiders. Boeren werden meer en meer ondernemer zonder persoonlijke band met hun personeel. Schuurman heeft grote veranderingen aangetoond in de levensstijl van de Oost-Groninger boeren tussen 1830 en 1890; zij zien zichzelf als ondernemer en identificeren zich met de stedelijke burgerij. Zo deed het harmonium, later de piano, zijn intrede op de boerderij; en de boerendochters kregen muzikles. Het bezit van duurzame consumptiegoederen is niet alleen een uitdrukking van iemands financiële situatie maar ook van zijn sociale, culturele en religieuze positie: consumptiegoederen hebben een symboolwaarde, consumptie is óók communicatie²⁰.

In 1890 zijn in Oost-Groningen al inventarissen bekend met een consumptiegoederenbezit van meer dan f 4000.²¹ Ter vergelijking: het jaarloon van een landarbeider kwam toen niet boven de f 400,—.

Deze ontwikkeling negeert Keuning. In zijn verhalen zijn de boeren weliswaar veel rijker dan hun arbeiders, maar dat is een kwantitatief verschil; dat ze al in geheel gescheiden werelden leefden en er dus sprake was van een kwalitatief verschil met het begin van de negentiende eeuw, roert hij nauwelijks aan. In het personage boer Menkveld schetst hij een boer die nog wel die patriarchale relatie met zijn personeel nastreeft. In werkelijkheid was dit, wat de grote boeren betreft, een gepasseerd station; Keuning houdt het ons nog als ideaalbeeld voor ogen.

19 *Verslag betreffende den toestand der landarbeiders in Groningen* (1907), 34, Priester, op.cit. 168.

20 A.J.Schuurman, *Materiële cultuur en levensstijl: een onderzoek naar de taal der dingen op het Nederlandse platteland: de Zaanstreek, Oost-Groningen, Oost-Brabant* (Wageningen 1989), 4.

21 Schuurman, op.cit. 205.

Waarin zijn vertellingen wel corresponderen met de werkelijkheid is dat in Spijk, zoals ook elders op het Hogeland, de boeren de macht hadden; zij maakten de dienst uit, in de gemeenteraad, in de kerkeraad en in het schoolbestuur.

Het loont de moeite Keunings beeld van Oldencate/Spijk te vergelijken met de ervaringen van tijdgenoten die het dorp in het begin van de twintigste eeuw hebben gekend.

D.H. Ferré Jacobs vermeldt²² dat omstreeks 1900 Spijk, dat toen ongeveer 1250 inwoners telde, een welvarend dorp was met een vlasfabriek, een zuivelfabriek en een werkplaats voor stoomdorsmachines. Die welvaart zal wel tot kleine kring beperkt zijn geweest maar de beroepsbevolking moet er toch meer divers uit hebben gezien dan Keuning beschrijft.

Twee vroegere bewoners van Spijk hebben hun herinneringen aan de periode die Keuning beschrijft later opgeschreven: M. Wiersema, een boerenzoon en Jacob Bronsema afkomstig uit een arbeidersgezin.²³ Hun waardering voor het Spijk van rond de vorige eeuwwisseling wordt natuurlijk sterk bepaald door hun verschillende sociale achtergrond. Hun beschrijvingen van de sociaal-economische structuur van de dorpsgemeenschap stemmen wat betreft de feiten met elkaar overeen. Beiden maken melding van grotere variatie in de economische activiteit in het dorp dan bij Pieter Keuning voorkomt. Beiden beschrijven de opkomst en de invloed van de stoomdorsmachine: in 1887 werd de Spijkster Speculatieve Stoomdorschvereniging opgericht door een aantal landbouwers. Onenigheid leidde enige jaren later tot oprichting van een concurrent: de Coöperatieve Dorschvereniging Spijk en Omstreken. De techniek was nadrukkelijk aanwezig in het dorp, maar wel als afgeleide van de agrarische bedrijvigheid. En de sociale verhoudingen werden er niet door veranderd.

Bronsema en Wiersema vermelden ook de aanwezigheid van de vlasfabriek, opgericht in 1892 door de boeren ter bestrijding van de winterwerkloosheid. Verder was rond 1900 ook de zuivelfabriek 'Rival' in

22 D.H. Ferré Jacobs, *Voorheen en thans. Oudheidkundige plaatsbeschrijving op kerken- en schoolgebied van de dorpen in den ring Delfzijl: Jukwerd (a en b), Solwerd en Marsum, Kreuverd, Holwierde, Bierum, Godlinze (a en b), Losdorp, Spijk, Uitwierde en Delfzijl* (Appingedam 1909). Jacobs was redacteur van de Appingedammer Courant en organist te Jukwerd.

23 M. Wiersema, *Het dorpsleven: tijdens de eeuwwisseling in het noordoosten van de provincie Groningen (Spijk)* (Z.p., z.j) Jacob Bronsema, *Spijk in oude ansichten* (Zaltbommel 1977).

gebruik.

Voorts speelde de spaarbank, opgericht in 1879, een belangrijke rol in het dorpsleven. Een deel van de winst werd bestemd voor nuttige doeleinden zoals de aanleg van voetpaden en van straatverlichting en de verpachting aan arbeiders van tuinbouwgrond tegen een lage prijs. Soms verstrekten de spaarbank ook bijstand aan behoeftige dorpsbewoners.

Het beeld van het dorp dat uit deze herinneringen spreekt is dus veel dynamischer dan dat in de verhalen van Keuning over 'Oldencate'. Daarvan zegt Bronsema echter wel dat ze 'in veel opzichten, zij het wat aangedikt, een zeker niet zachtzinnige weergave van het Spijkster volksleven rond de eeuwwisseling' zijn. De herinneringen van boer Wiersema zijn uiteraard wat positiever ingekleurd: 'Het dorpsleven kenmerkte zich door eenvoud, gemoedelijkheid en tevredenheid'. Van die laatste gemoedsgesteldheid is in de verhalen van Keuning alleen sprake bij de boeren en dat zal wel overeenstemmen met de werkelijkheid.

De vraag is waarom Keuning een dergelijk versimpeld en archaïsch beeld van het plattelandsleven schildert, waarom hij een hem goed bekende werkelijkheid reduceert tot het platteland van de schoolplaten. In *Arbaidersmensken* verantwoordt Keuning zich voor zijn beschrijving van misstanden: hij geeft een opsomming van de geraadpleegde bronnen.²⁴ De verschijningsdata van *Kinderen in verstand en in boosheid* (1917) en van *Arbaidersmensken* (1918) liggen zo dicht bij elkaar dat diezelfde documentatie ook wel ten grondslag zal hebben gelegen aan het eerdere boek. Soms komen zelfs passages uit die documenten geparafraseerd terug in de verhalen, zoals de opmerking over de landbouwer die, niet in het bezit van een geschikt dienstbodenvertrek, het personeel 's avonds in de keuken laat 'bij kachel en lamp, nieuwsblad en boek, met een pot koffie'²⁵. En het hoofdstuk in *Arbaidersmensken* waarin een pleidooi voorkomt voor betere huisvesting van koppelarbeiders en zelfs een beschrijving van een dergelijke woning (compleet met opgave van stichtings- en exploitatiekosten!), is regelrecht afkomstig uit het rapport over de huisvesting van koppelarbeiders dat Keuning als bron noemt.

Als je het beeld dat Keuning schildert naast de bronnen legt die hij gebruikt heeft, is geen andere conclusie mogelijk dan dat hij met opzet een

24 *Verbetering van de huisvesting van vreemde koppelarbeiders*, rapport uitgebracht aan het hoofdbestuur der Groninger Maatschappij van landbouw en nijverheid (1909); *Verslag betreffende den toestand der landarbeiders in Groningen* (1907).

25 *Verslag betreffende den toestand der landarbeiders in Groningen* (1907) 32.

pre-industriële samenleving schildert met voorbijgaan aan de technologische en sociaal-economische ontwikkelingen. Ook in zijn andere boeken, die niet in Groningen spelen komen we zo'n archaïserend beeld tegen van een meestal kleinstedelijke samenleving waar de moderne tijd nog niet zijn intrede heeft gedaan en Anton Pieck nog volop zijn gang zou kunnen gaan. Literair en wat thematiek betreft zijn deze vertellingen overigens minder interessant dan die welke op het Groninger platteland spelen; de sociale dimensie ontbreekt er vrijwel geheel

Een verklaring voor het ontbreken van contemporaine elementen in zijn beschrijving van de Groninger plattelandssamenleving is wellicht dat hij die technologische en economische ontwikkelingen niet relevant vond voor de boodschap die hij wilde overbrengen; het ging hem allereerst om het aan de kaak stellen van misstanden in de verhouding tussen de boeren en hun arbeiders.

Keuning zag niets in het socialisme als weg tot verbetering van de leef- en werkomstandigheden van de arbeiders. In zijn maatschappijvisie speelde het socialistisch verklaringsmodel voor de ontwikkeling van de maatschappij, de tegenstelling kapitaal-arbeid, de industriële ontwikkeling en de daarmee gepaard gaande schaalvergroting en vergroting van de klassentegenstellingen geen enkele rol. De bij Ter Laan geciteerde uitspraak van de vrouw van een ontslagen landarbeider tot de dominee: '(Socialisten), nee domie, wie wazzen 't nait. Maor de wereld en zoo'n maotschappij moakt joe 't kan niet van Keuning afkomstig zijn. Hij was er niet op uit de standenmaatschappij omver te werpen. Hij verwachtte meer van samenwerking tussen de standen. Door samenwerking moest het maatschappelijk onrecht uit de wereld verdwijnen. Het slot van zijn verhaal 'Van velerlei begeren' klinkt als een programma: 'Arbaiders en boeren, dei bie 'n ander staon, hebben wie neudig; ien gemainteraod en overal'. In die gedachtengang is technologische en economische ontwikkeling als motor voor verandering minder belangrijk dan verandering van gezindheid. De boeren behoren hun arbeiders als mensen te behandelen; het slot van Arbaidersmensken vat deze boodschap samen: 'Joa, as d'r maor meer zukke flinke kerels en vrouwlou kommen, dei zich nait schaomen, dat ze arbaidersmensken binnen, maor dei den ook as mensken willen behandeld worren'. Naast arbeiders komen er dan ook boeren voor als positieve helden in zijn boeken: boer Menkveld, in de twee verhalenbundels, en boer Bouwman in *Arbaidersmensken*. Beiden proberen oprecht hun personeel menselijk te behandelen. Beiden worden, zo realistisch is Keuning ook

wel weer, door hun standsgenoten als niet serieus te nemen idealisten beschouwd.

Evenals zijn vader moet Keuning diep beïnvloed zijn geweest door de opvattingen van Abraham Kuyper over de 'sociale kwestie'. Keunings verhalen zijn te lezen als illustratie bij datgene wat Kuyper betoogde in zijn fameuze openingsrede van het eerste Christelijk Sociaal Congres op 9 november 1891.²⁶ Kuyper acht 'architectonische kritiek op de menselijke sociëteit zelve' nodig. Immers, 'God heeft het niet gewild, dat iemand hard sloven zou en toch geen brood hebben voor zich en zijn gezin. En nog minder heeft God het gewild, dat iemand, met handen en een wil om te werken, omdat er geen werk is, in honger zou omkomen of gedoemd worden tot den bedelstaf'.²⁷

De arbeider heeft weliswaar geen recht 'tot morren, veelmin tot opstand, maar dan toch tot klacht, tot aanklacht tegen een maatschappelijke inrichting, die hem zoo pijnlijk derven doet, wat de ordonantie eener Goddelijke barmhartigheid voor hem besteld had'.²⁸

Maar naast verandering van gezindheid, of beter, naast het opvolgen van Gods ordonantiën, is volgens Kuyper ook wettelijk ingrijpen nodig. 'Eerst dan mogen we met het gebouw der maatschappij vrede hebben, als het aan alle mensen een menschaardig bestaan biedt (...). De hulp die de Staat moet bieden, is een betere wetgeving'.²⁹

Ook dat element komen we bij Keuning tegen. Wanneer hij boer Bouwman in *Arbaidersmensken* betere huisvesting voor koppelarbeiders laat bepleiten, deinst hij er niet voor terug letterlijk te citeren uit de Woningwet en de Gemeentewet en erop te wijzen dat de Woningwet de verantwoordelijkheid voor de deugdelijkheid van tijdelijke huisvesting bij het gemeentebestuur legt.

Pieter Keuning heeft zijn opvattingen over de maatschappelijke functie van de kunst niet alleen in zijn vertellingen vorm gegeven; in de essays die oorspronkelijk zijn verschenen in het onderwijsblad *Onze Vacatures* en die gebundeld zijn in *Litteratuur en leven* plaatst hij een paar nuchtere kanttekeningen bij het begrip christelijke kunst: het is niet de taak van de

26 A.Kuyper, *Het sociale vraagstuk en de christelijke religie. Rede bij de opening van het sociaal congres op 9 november 1891 gehouden door Dr. A.Kuyper*. Ingeleid door H.E.S.Woldring (Kampen 1990).

27 Kuyper, op.cit. 32.

28 Kuyper, op.cit. 39.

29 Kuyper, op.cit. 75.

kunstenaar om een geïdealiseerd leven te schetsen, maar de werkelijkheid, waartoe ook al het lelijks in de wereld behoort, weer te geven.³⁰ Christelijke kunst moet ook realistisch zijn, het christelijke zit niet in het onderwerp maar in de schrijver. Zo kon hij het maatschappij-kritisch karakter van zijn verhalen legitimeren.

De vier broers Keuning, v.l.n.r.: Pieter, Willem (de Mérode), Johannes en Carel. Uit: Borgers, *Schrijversprentenboek*, 18.

De verschijning van de verhalenbundel *Kinderen in verstand en in boosheid* leidde tot een 'succès de scandale'. De inwoners van Spijk hadden geen moeite in 'Oldencate' hun eigen dorp te herkennen: velen meenden zich te herkennen in personages in de verhalen. Bekend is het verhaal van de landbouwer die dacht model te hebben gestaan voor de hardvochtige vader in het verhaal 'Ons gymnaosias' en die met een rechtszaak tegen Keuning dreigde. Voor de verkoopcijfers was de opschudding overigens niet nadelig: de bundel werd tot 1926 nog driemaal herdrukt. *Arbaidersmensken*, dat een jaar later verscheen, beleefde slechts één druk, ondanks dat het even fel van toon is als de beste verhalen in *Kinderen in verstand en in boosheid*.; Wellicht omdat het minder gemakkelijk als een sleutelroman kon worden gelezen, trok het minder aandacht.

In latere jaren werd het maatschappij-kritische karakter van de vertellingen die op het Hogeland spelen in de protestants-christelijke literatuuroverzichten liever genegeerd: Risseeuw³¹ prijst de wijze waarop Keuning zijn personages beschrijft en zich 'met een goeden glimlach kan

30 Keuning, *Litteratuur en leven* (Baarn 1919)122.

31 P.J. Risseeuw, *Christelijke schrijvers van dezen tijd* (Kampen 1930) 77-81.

terugleven in de jaren van zijn jeugd'. Ook Wytzes³² geniet van de 'kostelijke brokken humor' waarmee Keuning ons 'een lach om de lippen toovert'. Rispens³³, wat voorzichtiger, beperkt zich tot de kwalificatie 'gedegen'.

Heel anders oordeelt de socialist K. ter Laan; over *Arbaidersmensken* merkt hij op: 'Het boek is wrang van verdriet, bitter van leed' en: 'Het boek is dan ook meer dan een simpele vertelling; het geeft een diep inzicht in het leven van de boerenbevolking, ook van de boer, maar vooral van zijn volk'.³⁴

De twee herdrukken in 1976 en 1977 van *Kinderen in verstand en in boosheid*, voorzien van een informatief naschrift door Hans Werkman, leidden tot een kortstondige herleving van de belangstelling voor Pieter Keuning. In het literaire tijdschrift *Boekenbus* van januari 1976 verscheen een uiterst negatieve bespreking door C.F. de Vries.³⁵ De volgende aflevering van *Boekenbus* bevatte een interview met Hans Werkman en met Jacob Bronsema; de laatste kon de verhalen nog toetsen aan eigen herinneringen.³⁶ In *Uitgelezen 3. Reacties op boeken onder redactie van het Christelijk Lektuurcentrum* (1978) verscheen een artikel van W.H. van der Ploeg.³⁷ Deze plaatste Keunings werk naar de literaire vorm in de traditie van de negentiende-eeuwse dorpsvertelling; hij zag in Keuning echter vooral een maatschappelijk geëngageerd schrijver, met een boodschap die per definitie tijdgebonden is. Dat tijdgebundene bepaalt zowel de kracht als de zwakheid van de verhalen die een programmatisch karakter hebben.

Buiten de regionale en christelijke pers is Keuning een onbekende gebleven; de literaire kwaliteit van zijn verhalen maakt dat begrijpelijk. Maar de strekking van zijn verhalen maakt hem interessant als vertegenwoordiger van de sociale, op verbetering van de levensomstandigheden van de arbeiders gerichte stroming binnen het

32 A.L.J. Wytzes, *Nederlandsche letterkunde, beknopt overzicht van de vroegste tijden tot heden ten gebruike op Chr. Inrichtingen voor middelbaar en voorbereidend hooger onderwijs, kweekscholen en hoofdkecurssussen* (Sneek 1927 2e druk) 224-225.

33 J.A. Rispens, *Richtingen en figuren in de Nederlandsche letterkunde na 1880* (Kampen 1938) 392.

34 Ter Laan, op. cit., 89-91.

35 *Boekenbus. Literair kritisch tijdschrift voor Noord- en Oost-Nederland* jrg 1 nr 4 (januari 1976).

36 *Boekenbus* jrg 2 nr 1 (april 1976).

37 *Uitgelezen 3. Reacties op boeken onder redactie van het Christelijk Lektuurcentrum*, 79-83.

Nederlandse protestantisme. De ruime verspreiding die met name *Kinderen in verstand en in boosheid* heeft gekregen in de twintiger jaren, geeft aan dat zijn stem is gehoord, hoewel er waarschijnlijk slecht naar hem is geluisterd.

Ook Willem de Mérode heeft, ditmaal onder het pseudoniem Jan Bos, verhalen geschreven in de streektaal; ook die verhalen spelen zich af op het Hogeland³⁸. Het is verleidelijk die verhalen te leggen naast die van zijn broer Pieter. Bij Willem de Mérode blijkt niets van enige betrokkenheid bij de maatschappelijke omstandigheden in het door hem beschreven milieu. Zijn dorpsverhalen overstijgen niet het niveau van de anecdote. Zo gebruikt hij de aankomst van Friese koppelarbeiders als ingrediënt voor een oubollig verhaal over een schoolmeester. In *Arbaidersmensken* van Pieter Keuning wordt hetzelfde gegeven aangegrepen als illustratie van de onbarmhartigheid van de boeren. De verhalen van Willem konden weinig kwaad; zijn reputatie als dichter zal er niet door zijn vergroot, maar heeft er ook geen schade door geleden³⁹.

Over Pieter Keuning echter werd nog tot na de Tweede Wereldoorlog schande gesproken in Noord-Oost- Groningen; hij had wel een open zenuw geraakt. We begrijpen nu ook waarom in Spijk wel een straat is genoemd naar Willem de Mérode maar niet naar Pieter Keuning.

38 *Mooi volk: vertelsels van 'Hoogeland* (1929); *'n Paor dörpsgenoten: vertelsels van 't Hoogeland* (1931); *Aaldoags geproat* (1983). Voorts is nog een tweetal stencils met Groninger volksverhalen te voorschijn gekomen; zie hierover: Hans Werkman, *Het leven van Willem de Mérode* (Amsterdam 1971) 110 n.31.

39 In zijn *gedichten* heeft Willem de Mérode zich overigens wel meermalen kritisch uitgelaten over de arrogantie en hardvochtigheid van de Groninger boeren.